

ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКА ТЕРМИНДЕРІНІҢ ҚОЛДАНЫСЫ: СТАТИСТИКАЛЫҚ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ТҰЖЫРЫМ

Мамбетова М.К.¹, *Таубалдиев М.Е², Құлманов С.³

¹Әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университетінің доцент міндетін атқарушы,
ф.ғ.к., Алматы, Қазақстан,

*²Әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университетінің докторанты,
Алматы, Қазақстан,

³А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының Терминология
орталығының басшысы, ф.ғ.к., доцент, Алматы, Қазақстан

¹e-mail: mmanshuk@gmail.com

*²e-mail: meirambekt@gmail.com

³e-mail: k.k.sarsen@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада отандық тележурналистика мамандарының жұмыс үдерісіндегі сөйлеу тілін, шет тілінен енген терминдер мен ұлттық терминдерді қолдану деңгейін анықтау мақсатында жүргізілген тәжірибе нәтижелері берілді.

Республикалық арналардың бірінен көрсетілетін таңғы бағдарламаның шығармашылық қызметкерлерінің жұмыс үдерісі кезіндегі сөйленістердің аудиожазбасы негізінде жазылған стенограмма мәтіндеріне сандық және сапалық талдау жасалды. Тәжірибе барысында тележоба қызметкерлерінің тек кәсіби бағыттағы пікірлері, сөйленістері, сөз қолданыстары, тапсырма-бұйрықтары, ғылыми-зерттеу жұмысына қатысы бар тұстарына басымдық берілді. Зерттеу барысында сала мамандары сөйлеу барысында қолданатын кәсіби сөз, сөз тіркесі, терминдерге талдау жасалып, тележурналистика терминдерінің орыс, еуропа және қазақ тілдерінде қолданылу көрсеткіштері көрсетілді, лингвистикалық тұжырым жасалады. Тікелей эфир кезіндегі кәсіби мамандардың сөйлеуі негізінде жасалған стенограмма мәтінінің сандық көрсеткішін талдаудың нәтижесінде статистикалық деректер алынды.

Жаһандану кезеңінде ақпараттық-инновациялық техникалық өзгерістер мен ғылыми жаңалықтардан туындаған жаңа сөз, салалық ұғымдар мен тілдік бірліктердің жұмыс үдерісіндегі қолданысына сапалық талдау жасалды. Сонымен қатар мақалада аудиожазба мәтіндері негізінде терминдердің қолданылу жиілігі берілді. Ұлттық идеологияны қалыптастырушы жетекші күш - БАҚ тіліне қатысты әр жылдары жарық көрген отандық және шетелдік ғалымдардың ой-пікірлеріне шолу жасалды. Тәжірибелік зерттеу барысында сала мамандарының жұмыс үдерісінде мемлекеттік тілді қолдану әлеуетінің деңгейі көрсетіліп, терминжасам ісінің өзекті мәселелері қарастырылды, зерттеу нәтижесі бойынша тұжырым, ұсыныстар беріледі.

Мақалада бақылау әдісі, сипаттау әдісі, жүйелеу әдісі, лексика-семантикалық топтау, лингвостатистикалық және құрылымдық талдау әдістері қолданылды.

Тәжірибе шеңберінде алынған нәтижелерге байланысты жасалған лингвистикалық талдаулар мен тұжырымдар ұлттық терминология саласы үшін теориялық әрі тәжірибелік тұрғыда маңызы зор. Зерттеу нәтижелерін алдағы уақытта телевизиялық сөздік жасау жұмыстарының ақпараттық, ғылыми негізі ретінде қолдануға болады.

Тірек сөздер: терминология, тележурналистика, эксперимент, тікелей эфир, БАҚ, тәжірибе, термин, терминжасам, лингвистика, статистика.

Негізгі ережелер

Қазіргі уақытта телевизиялық журналистика терминдерін зерттеу айрықша маңызды болып табылады. ХХІ ғасыр – ақпарат заманы, ғылым мен технология қарыштап дамыған өркениеттің қазығы. Мемлекеттік тілдің мәртебесін арттырып, ұлт тілінің қолданыс аясын кеңейту тек тұрмыстық саладағы қарым-қатынаспен өлшенбейтіні белгілі. Мемлекеттік тіл ғылым тіліне, техника тіліне айналғанда ғана өміршең. Күн сайын шет тілдерден еніп жатқан кәсіби сөз қолданыстары, терминдер, жаңа атауларды біріздендірудің мәселесі шешімін таппай келеді. Зерттеу жұмысы сала мамандарының жұмыс үдерісіндегі сөйлеу тілін, шет тілінен енген терминдер мен ұлттық терминдерді қолдану деңгейін анықтау мақсатында тәжірибе жүргізілген болатын. Тәжірибе аясында алынған нәтижелерге байланысты лингвистикалық талдаулар мен тұжырымдар ұлттық терминология саласының ескерілмей жүрген өзекті мәселелерін назар аудартып, талдаулар мен тұжырым жасалады.

Кіріспе

Тілдік жүйенің ұдайы даму үстінде болатын, өзгермелі бөлігі лексика екені белгілі. Әсіресе ақпараттық-технологиялар қарыштап дамыған кезеңде, өзгерістер мен толықтырулар үдерісінің куәсі болған ХХІ ғасырда лексиканың бір тармағы саналатын жаңа атаулар, сөз қолданыстары ана тілімізге белсенді түрде еніп, сөзжасам, терминжасам шекарасын кеңейтіп, көз ілеспес жылдамдықпен қарқын алуына түрткі болып отыр.

Қазіргі уақытта электронды БАҚ-ның маңызы арта түскен. Бұл ақпарат кеңістігіндегі жаһандану үрдісінің ықпалына және әлемдік медиа нарықтың тұтынушы сұранысына байланысты жайт деп санаймыз. Сол себепті кейінгі кездері отандық БАҚ-та, әсіресе телеарналардың шығармашылық шеберханаларында кірме сөздердің қатары көбейіп келеді. Бұл жөнінде зерттеушілер Д.Баймолда мен Р.Ахмет «Жаңа медианы қазақшалау мәселесі» атты мақаласында негізгі себептерінің бірі ретінде қазақтілді ақпарат құралдарының әлем елдерімен қарым-қатынастың кең етек алуымен түсіндіреді, қазақ журналистикасына қатысты оқу құралдары мен оқулықтардың басым көпшілігі орыс және ағылшын тілдерінен аударылатынын атап өтеді [1, 30 б.]. Бұл жерде аударманың сапасы, терминдердің баламасын дәлме-дәл беру және т.б. мәселелер әлі де шешімін таппай отырғанын айта кетуіміз керек.

Тілге жаңа сөздер еніп, ғылыми интеграция аясында жаңа ұғымдармен толығып жатуы – заман талабы. Айта кететін бір жайт: ұғым көп жағдайда өзге тілдегі нұсқасында қабылданып, игеріледі. Ақпараттың көп болуының салдарынан «түбі бөлек» терминдерді «қазақы шапан жауып», ғасырлар бойы қалыптасқан тіл табиғатына сай игере алмауымызға байланысты сол күйінше пайдалана беру – тілдің ішкі даму заңдылығына, сөзжасамдық, терминжасамдық жүйесінің дамуына кері әсерін тигізетіні сөзсіз. Кірме сөздерді игеру барысында атау сөзге балама табылады немесе түпнұсқа күйінде қолданыла береді. Күні бүгінге дейін шет тілден енген сөздерді өзгертпестен, қабылдап алу үрдісі жалғасып келеді.

Профессор Е.Әбдірәсілов бұл жағдайға қатысты: «себеп біреу: тілді пайдаланушы ұлт тілін пайдаланушылар санасы, көп жылдар бойы сол сананы қалыптастырған ұлт тілінің әлі де үстемдік етуі, қоғамдағы қолданыста басымдыққа ие болуы, қазақ тілділердің, қазақтардың тілдік санасына билік құруы» деп тұжырымдайды [2, 38-42 бб.]. Ғалымның пікірін толық қолдаймыз, әйтпесе сөзбе-сөз аударылған атауларды сіңіру – кез келген тілдің мүмкіндігі, қай тілде де мойындалған құбылыс. Қандай сөз болмасын сәтті не сәтсіз жасалғанына қарамастан, белгілі бір уақыттан соң, құлаққа сіңіп, көз үйреніп, халық тілінде жатталып, ұрпақ санасында сақталып, айтыла бастайды.

Әр басылымда бір терминнің алуан түрлі нұсқада қолданылып, жарыспалы болуының себебі неде? Жарыспалы нұсқаның көп болуы қаншалықты дұрыс? Осы мәселеге қатысты лингвистикалық тұрғыда академик Ш.Құрманбайұлы «Қазақ терминологиясы және БАҚ» деген тақырыпта өткен республикалық ғылыми-тәжірибелік мәслихат жұмысына байланысты «Ана тілі» газетінде жариялаған баяндамасында жүйелі талдау жасайды, термин қалыптастырудың алғашқы кезеңінде жарыспалықтың болуы міндетті екенін ғылыми негізде жан-жақты түсіндіріп, ұғымның мазмұнын аша түсетіндей белгілер оның атауымен ұштасып жатса, тілдік санада тез қалыптасатынын айтады [3, 6 б.].

Терминологиялық қор – үнемі толығып, дамып, сұрыпталып отыратын, динамикалық күйдегі құбылыс. Терминдермен толығыуы, сөздердің көбеюі түрлі жолдармен жүзеге асады. Ұғым мен атауларды өзге тілден алу, ұлттық терминдер жасау, баламасыз қолдану – барлық тілге тән заңдылық. Ең бастысы, шет тілден енген терминдерді игеру, ұғымды дәлме-дәл атай білу, белсенді сөз жасау – ұлт тілінің бәсекеге қабілеттілігінің көрсеткіші.

Материалдар мен әдістер

Телевизиялық журналистика терминдері жөніндегі зерттеу мақаласын әзірлеу барысында жалпы ғылыми әдістер, нақтырақ айтсақ, бақылау әдісі, сипаттау әдісі, жүйелеу әдісі, лексика-семантикалық топтау, лингвостатистикалық және құрылымдық талдау әдістері қолданылды. Ғылыми мақала телевизия саласы мамандарының жұмыс үдерісінде қазақ терминдерін және кірме терминдерді қаншалықты пайдаланатынын анықтау мақсатын көздейтіндіктен, арнаулы техникалық мүмкіндігі жоғары құрылғы көмегімен аудиожазба түрінде тәжірибе жасалған болатын. Тәжірибеге республикалық беделді телеарнаның тікелей эфирінде жұмыс істейтін қазақтілді шығармашылық ұжымның қызметкерлері қатысты. Зерттеу жұмысының нәтижесі объективті болуы үшін тәжірибеге қатысушыларға қысқа-нұсқа ғана ақпарат берілді, толық түсіндіруді мақсат етпеді. Шығармашылық ұжымның жұмыс үдерісі кезінде кәсіби бағыттағы лексикасына басымдық берілді, бақылау жасалды. Алынған нәтижелерге талдау жүргізіліп, кесте және сурет түрінде топтастырылды. Бір айға созылған (30 жұмыс күні) тәжірибе нәтижелеріне сандық әрі сапалық тұрғыда талданды, осыған дейін зерттелген отандық және шетелдік ғалымдардың ең маңызды

ғылыми еңбектеріне шолу жасалып, жұмыс үдерісінде қолданылған терминдердің жиілігі анықталды.

Нәтижелер

Кез келген тілдің терминологиялық әлеуеті оның сапалық және сандық құрамына тәуелді. ҚР ҰҒА академигі, профессор Ш.Құрманбайұлының зерттеуіне сүйенсек, XX ғасырдың 70-жылдары жазылған мақаласында ғалым М.Макова сөздердің тіркесуі арқылы жасалған терминдер ағылшын тілі терминологиясының 70%-н құрайды десе, зерттеуші З.Осипенко ғылыми еңбегінде орыс тілі терминологиясындағы тіркесу арқылы жасалған терминдер терминологиялық қордың 62-77% көрсеткішке ие деп жазады. Мұны В.Прохорованың орыс тіліндегі синтаксистік жолмен жасалған терминдер жөніндегі ой-пікірі қуаттай түседі [4, 578 б.].

Терминтанушы ғалым Ш.Құрманбайұлы А.Байтұрсынұлының «Тіл – құрал», «Әліппе», «Әдебиет танытқыш»; Е.Омарұлының «Пішіндеме» Х.Досмұхамедұлының «Жануарлар», Ж.Аймауытұлының «Психология», М.Жұмабайұлының «Педагогика», М.Дулатұлының «Есеп тану» деген оқулықтары мен оқу құралдары жөнінде айта келіп, орта есеппен алғанда, терминдердің 90%-ы қазақ тілінің төл сөздері, төл сөздер негізінде жасалған жаңа атаулар екенін атап өтеді. Кірме атаулардың пайыздық үлесі тым төмен, небәрі 10-15% көлемінде ғана. Тіпті, олардың көбі ана тіліміздің дыбыстық ерекшеліктеріне бейімделіп, үндесім заңын сақтай отырып, өзгертілгенін айтуымыз керек. Бірақ бұл көрсеткіштер кеңес дәуірі кезінде ұлғая түскен, сол кезеңде кірме терминдер қазақ терминологиялық қорының 70-80 %-на жеткен [4, 583-б.].

Филология ғылымының кандидаты Б.Жонкешов «Жас қазақ» газетіндегі мақалада былай дейді: «Қазақ терминологиялық қорында 333 000-ға жуық термин бар екен. Оның 33 479-ы орыс тілі арқылы енген шет тілі терминдерінің санын құрайды. Бұлар орыс тілінде қалай жазылып, айтылса, қазақ тілінде де дәл солай таңбаланып, дыбысталады. Олардың қазақ тілінде баламалары табылып, қолданысқа енгендерінің саны – 6317 бірлік. Ал енді осы жерден ойланайық, қазір жиі айтылып жүрген, «шеттен енген терминдерді жаппай, жөнсіз аударып жүр» деген қағида қаншалықты шындыққа жанасады?! Шеттен енген (орыс тілінен) 33 479 терминнің 2 пайызын ғана игердік емес пе? Бұл көрсеткіш өз заңдылығы, өз тарихы, өз тұтынушысы бар тәуелсіз тілге көптік ете ме?! Жауабын халықтың өзі берер» [5, 5 б.].

Тіпті, басқа тілдерге донор болып саналатын ағылшын тіліне де өзге тілдерден сөздер көптеп енген. Бұл, әрине, тілдегі кірме сөздердің көп болуы икемділік, мәдениаралық байланыс, толеранттылық, шығармашылық негіз болуымен де байланысты [6, 252 б.]. Кірме сөздердің дені терминдер, кәсіби сөз қолданыстары екені белгілі.

Бұл жайында ғалым Р. Durkin ағылшын тілінің сан ғасырлық тарихи жағдайды бастан кешіргенін, соның нәтижесінде шеттілдік сөздердің көбею себептерін саралай келіп, қазіргі уақытта ағылшын тілінде 29% француз сөзі,

29% грек сөзі, 26% неміс сөзі болса, 6% басқа да тілдерден енген кірме сөздер екені атап өтеді [7, 457 - 466 бб.].

Демек, тіл үздіксіз, жүйелі, үзіліссіз жетіліп отыратын эволюциялық жүйе екенін аңғарамыз. Сондықтан белгілі бір тілдің лексикалық қоры сан түрлі жолмен толығып отырады. Ешбір тіл бір тілден екінші тілге еніп отыратын лексикалық бірліктерден тыс өмір сүре алмайды деп айтуға толық негіз бар. Нақтырақ айтсақ, мемлекет пен мемлекеттің, адам мен адам арасындағы саяси-әлеуметтік, мәдени ықпалдастық, қарым-қатынас түбі бөлек, тегі басқа тілдер арасында да жалғаса береді. Осы орайда тілді өлі организм емес, дамып отыратын үдеріс ретінде қарастыратын Гумбольдтың лингвистикалық ұстанымдары пікірімізді нақтылайды [8, 65 б.].

Ал тілші-ғалым Б.Исхан өзге тілдік термин сөздерге қазақша атау беру аса маңызды екенін атап өтіп, сирек қолданыстағы байырғы сөздерге жаңа мағына үстеу арқылы немесе түрлі қосымшалар арқылы жасалған жаңа атаулардың қоғамнан тыс оқшауланып, қағаз жүзіне қалып қоюдың себебін өзінше тұжырымдайды: «...тілдік жүйеміздің өзінде үлкен кедергі бар: кезінде кеңестік жүйенің орыстандыру саясаты негізінде жасалған қазақ тілі әліпбиі мен емле ережелері.... орыс тіліне тән дыбыс-әріптерден құтылмайынша, бөтен тілдік термин сөздерді қазақшалап игеру өте қиын» [9, 42 - 54 бб.].

Ғалым келтірген дерек бойынша, терминологиялық қордағы игерілмеген, орыс тілінде қалай жазылып, айтылса, мемлекеттік тілде сол күйінше таңбаланып, қолданылып жүрген терминдердің дені телевизиялық журналистикаға да тікелей қатысты деп ойлаймыз. Соңғы жылдары ғылыми-технологияның қарыштап дамуы, медиа саласына орасан зор өзгеріс әкелді. Сондықтан кірме терминдердің пайыздық үлесі одан әрі артпаса, кеми түспесі анық.

Дегенмен ғалым Липилинаның зерттеуінше, орыс тілі ондағы кірме сөздердің көбеюінен жұтаңданып қалды деген пікірмен келіспейді. Кірме сөздердің бірде-бірі француз немесе неміс тілінің әсерінен орыс тілінің терминологиялық қорына «нұқсан келтірмегенін», керісінше, тіл дамуына айрықша ықпал еткенін дәлелдейді [10]. Түйіндеп айтсақ, жаһандану үрдісінен жасырыну мүмкін емес. Әлем өзгеріп жатыр. Адамдар да бейімделуге тиіс. Әлем дегеніміз – адам. Адам дегеніміз – тіл. Тіл дегеніміз – адам.

Талқылау

Телевизия саласының мамандарының жұмыс үдерісінде кәсіби тілдің жұмсалым қызметін, шет тілінен енген терминдер мен ұлттық терминдерді қолдану деңгейін анықтау мақсатында тәжірибе жүргізілді. Тәжірибе 2021 жылғы 4 қазан мен 12 қараша аралығын (30 жұмыс күні) қамтыды. Зерттеу нысаны ретінде «Хабар» арнасынан дүйсенбі-жұма аралығында көрсетілетін «Таңғы хабар» ақпараттық-танымдық, ойын-сауықтық бағдарламасының жылжымалы-техникалық стансасының қызметкерлерінің сөйлеу тілі алынды. Шығармашылық ұжымға алдын ала бұл тәжірибенің тек ғылыми-зерттеу мақсатын көздейтіні ғана ескертілді, зерттеу жұмысының объективті нәтижесі

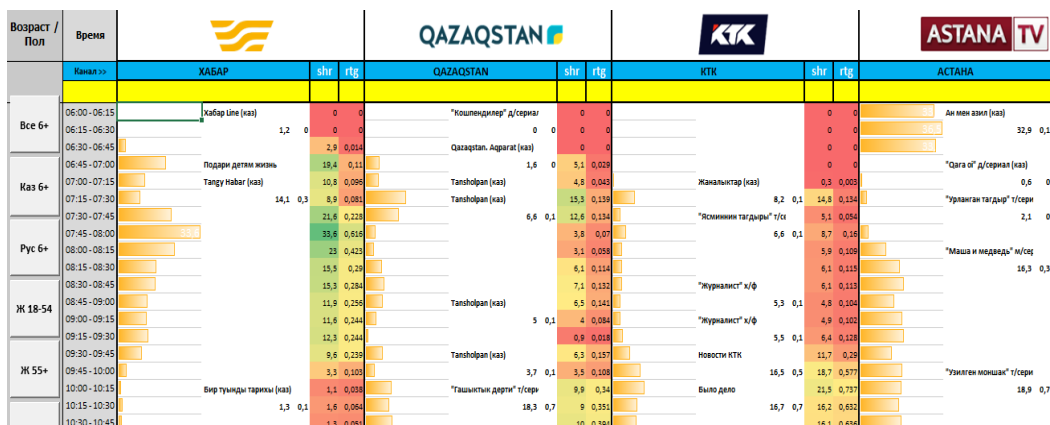
үшін егжей-тегжейлі түсіндіруді мақсат етпедік. Неліктен «Таңғы хабар» бағдарламасы таңдалды?» деген сұраққа қысқаша жауап бере кетсек.

«Таңғы хабар» хабары – тікелей эфирден берілетін, 3 сағатқа созылатын еркін форматтағы тележоба. Үш блоктан тұрады, әр шығарылымы белгілі бір тақырыпты қозғайды, музыкалық топтың (ән, күй, би және т.б.) сүйемелдеуімен өтеді, танымал тұлғалармен сұхбатқа құрылған. Жоба жетекшісі әрі бас продюсері – тележурналист, Ақпарат саласының үздігі Ысқақов Ілияс Башарұлы. Жобаның бір шығарылымын 50-ден астам қызметкер әзірлейді (1-сурет).

ТОП 10 ОСНОВНЫХ КАНАЛОВ			ТОП 10 ОСНОВНЫХ КАНАЛОВ Прайм-тайм		
1	ЕВРАЗИЯ	23,60	23,50	ЕВРАЗИЯ	1
2	КТК	17,70	15,30	КТК	2
3	QAZAQSTAN	9,80	11,50	QAZAQSTAN	3
4	АСТАНА	9,30	10,40	АСТАНА	4
5	НТК	7,80	6,80	ХАБАР	5
6	ХАБАР	5,90	6,80	НТК	6
7	МИР	5,50	5,10	31 КАНАЛ	7
8	31 КАНАЛ	4,90	4,70	7 КАНАЛ	8
9	7 КАНАЛ	3,30	3,90	МИР	9
10	ALMATY TV	0,70	0,50	ALMATY TV	10

Сурет 1 – «Таңғы хабар» бағдарламасының жарнамасы

«Хабар» арнасынан көрсетілетін бағдарлама көрерменге 100% мемлекеттік тілде ұсынылады. Қазіргі уақытта аудиториясы қалыптасқан, жоғары рейтингіге ие (2-сурет).

Сурет 2 – «Таңғы хабар» бағдарламасының рейтинг кестесі

Зерттеу мақаласының нәтижесі дәйекті әрі объективті болуы үшін, тікелей эфир кезінде жұмыс істейтін қызметкерлердің тізімін де көрсетуді жөн санаймыз (Кесте 1.).

Кесте 1. «Таңғы хабар» бағдарламасының ПТС /жылжымалы-техникалық стансы/ қызметкерлерінің тізімі

№	Аты-жөні	Қызметі
1	Жандос Еспенбетов	Жобаның бас режиссері
2	Саят Шапағатов	Эфир режиссері
3	Шынар Ұларханқызы	Жоба продюсері
4	Гүлім Қошқарбаева	Эфир редакторы
5	Лаура Мырзахан	Режиссердің ассистенті

6	Бағлан Жүндібаев	Инженер
7	Рақым Әлқожа	Дыбыс режиссері
8	Ұлан Дүйсенбай	Телеоператор
9	Серік Қуанышов	Телеоператор
10	Саша Талаев	Телеоператор

Шығармашылық топ құрамындағы әр маман қазақ тілін жетік меңгерген, атқаратын қызметіне сәйкес арнаулы кәсіптік, жоғары оқу орындарын тәмамдаған. Шығармашылық ұжымның жұмыс тілі, негізінен, қазақ тілі болып саналады.

Тәжірибе жұмысы барысында үш сағатқа созылатын бағдарламаның тек бірінші блогының /сағ.07.00-08.00/ 60 минуттық аудиожазбасын жасадық. Жоба қызметкерлерінің тек кәсіби бағыттағы пікірлері, сөйленістері, сөз қолданыстары, тапсырма-бұйрықтары т.с.с. бағдарламаның тек бірінші сағатындағы ғылыми-зерттеу жұмысына қатысы бар тұстарына басымдық берілді, 30 күнге созылған аудиожазбаның дыбыстық нұсқасы сақтаулы, бес хабардың стенограммасы жасалды (Кесте 2.).

Кесте 2. «Таңғы хабар» бағдарламасының төлқұжаты

Жоба атауы	«Таңғы хабар»
Жанры	Ақпараттық-танымдық, ойын-сауықтық
Тілі	Қазақ тілінде
Аудиожазба хронометражы	60 минут
Аудиожазба жасалған орын	«Қазақфильм» АҚ /«2PARTNERS» ЖШС

Телевизия саласы тар шеңберлі мамандықтардың бірі болғандықтан, ғылыми көпшілікке түсінікті болуы үшін тікелей эфир кезіндегі телевизия мамандардың диалогтарынан үзінді берілді. Мәселен (Кесте 3.):

Кесте 3. Стенограммадан үзінді. 2021 жылғы 5 қараша

Сөйлеуші	Қызметі	Сөзі
<i>Жандос Еспенбетов</i>	<i>Режиссер</i>	«Тікелей эфир. Жиналамыз! Кран, всегда жди команду. Внимание! Перебивкадан соң, бастандар!»
<i>Лаура Мырзахан</i>	<i>Режиссер ассистенті</i>	30 секунд қалды. Эфирге ораламыз.
<i>Жандос Еспенбетов</i>	<i>Режиссер</i>	«Тема» беріп жібер. Лаура, қайтадан қой титрды. Мейрамбек, бірінші камераға айтсайшы. «Общий»-ға емес...»
<i>Шынар Ұларханқызы</i>	<i>Продюсер</i>	«Неге пауза? Клипқа кет. Бол!Быстро!»
<i>Гүлім Қошқарбаева</i>	<i>Редактор</i>	«Екі жүргізушінің позициясы анықталып келе жатыр. В темпе... Информацияларың бар ғой. Осыдан кейін «темаға» байланысты материал бар. Соған

		«подводка» жасау керек. Қазір эфирге «кірген» кезде «коммент» айтыңдар...»
<i>Жандос Еспенбетов</i>	<i>Режиссер</i>	«Дайындалаңыз! Екеуіңнен басталады. «Зажигать» етіңдерші. Динамика керек. Поехали, кран!
<i>Жандос Еспенбетов</i>	<i>Режиссер</i>	«Кранға қараңдар. Кеттік, кран! Ждем команду...»

Зерттеу жұмысының мақсаты сөйлеушілердің сөзі, сөйлеу (речь) тілі, диалог құрылымы, оның стилі және т.б. талдау емес, телевизия саласындағы мамандардың жұмыс кезінде қазақ тілінің төл терминдері мен кірме терминдерді қолдану деңгейін анықтау, бекітілген терминдердің жұмыс үдерісінде қаншалықты пайдаланатынын білу екендігін ескерте кетеміз. Осыған байланысты сала мамандарының тілі ғылыми көпшілікке беймәлім болғандықтан, тікелей эфирде жұмыс істейтін шығармашылық ұжымның сөйленістерінің стенограммасынан үзінді беріліп отыр. Көріп отырғандарыңыздай, мемлекеттік тілде ұсынылатын тележобаның шығармашылық шеберханасында айтылып жатқан ұсыныс, сөйленіс, пікір, бұйрық беру, талап ету және т.б. басқасын айтпағанда, терминологиялық мәселелердің өзектілігін, күрделілігін аңғартады.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне байланысты 30 күнді қамтыған аудиожазба мәліметтері, негізінде, бес күндік эфир жұмысының стенограммасы жасалды. Ғылыми нәтиже бірсарынды, бірыңғай сандық сипатқа ие болмас үшін уақыт жиілігіне мән бердік, мәселен, 2021 жылғы 5 қазан, 18 қазан, 29 қазан, 1 қараша, 12 қараша күндері таңдап алынды.

Тікелей эфир кезіндегі кәсіби мамандардың сөйлеуі негізінде жасалған стенограмма мәтіні статистикалық талдау арқылы зерделенеді. Мәтін бойынша жасалған сандық көрсеткішті талдаудың нәтижесінде төмендегідей статистикалық деректер алынды (Кесте 4.).

Кесте 4. Стенограмма топтамасының сандық көрсеткіші

<i>№</i>	<i>Стенограмма</i>	<i>Қазақ тіліндегі сөз саны</i>	<i>Орыс тіліндегі сөз саны</i>	<i>Еуропа тіліндегі сөз саны</i>	<i>Барлығы</i>
1	2021 жылғы 5 қазан	113 сөз	53 сөз	24 сөз	190 сөз
2	2021 жылғы 18 қазан	73 сөз	52 сөз	18 сөз	143 сөз
3	2021 жылғы 29 қазан	108 сөз	82 сөз	45 сөз	235 сөз
4	2021 жылғы 1 қараша	157 сөз	43 сөз	42 сөз	241 сөз
5	2021 жылғы 12 қараша	120 сөз	56 сөз	35 сөз	211 сөз

Зерттеу нәтижесіне сүйенсек, 2021 жылғы 5 қазанда эфирге шыққан шығарылымның стенограмма мәтіні 190 сөзден құралған. Қазақ тіліндегі сөз саны – 113 сөз, орыс тіліндегі сөз саны – 77 сөзді құрап отыр.

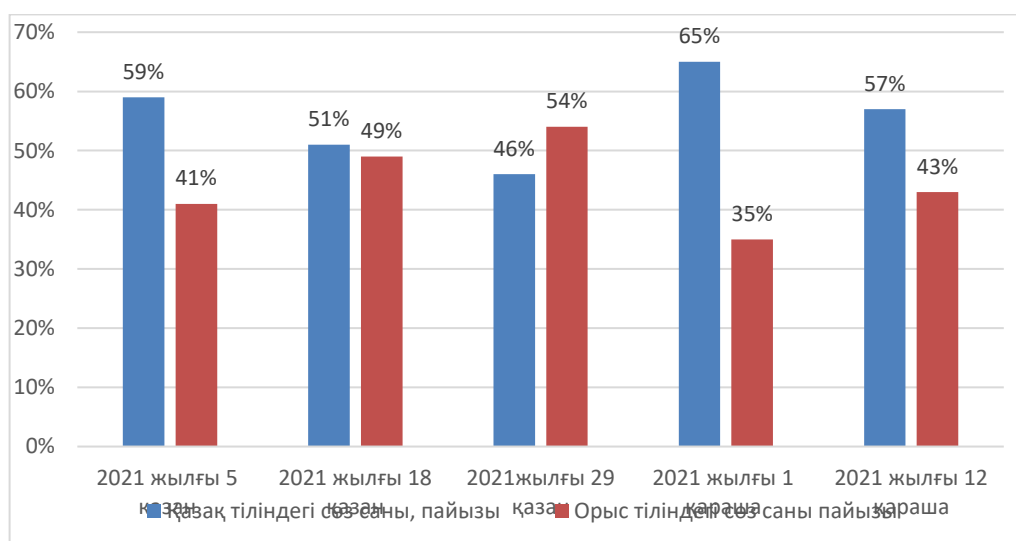
2021 жылғы 18 қазандағы хабарды жасаған шығармашылық ұжымның жұмыс үдерісінде қолданған кәсіби сөз саны – 143 сөз болса, оның 73-і мемлекеттік тілдің сөздік қорынан берілсе, 70 сөз орыс тілінде айтылған.

2021 жығы 29 қазандағы эфир барысында 235 сөз қолданылса, оның ішіндегі 108 сөз ұлттық терминологияға тиесілі, ал қалған 127 сөз орыс тілінде қолданылған.

2021 жылғы 1 қарашада ұсынылған жобаның жұмыс үдерісінде кәсіби мамандар 241 сөз қолданса, оның 157 сөзі қазақ тілінде, ал 85 сөз орыс тілінде қолданылған.

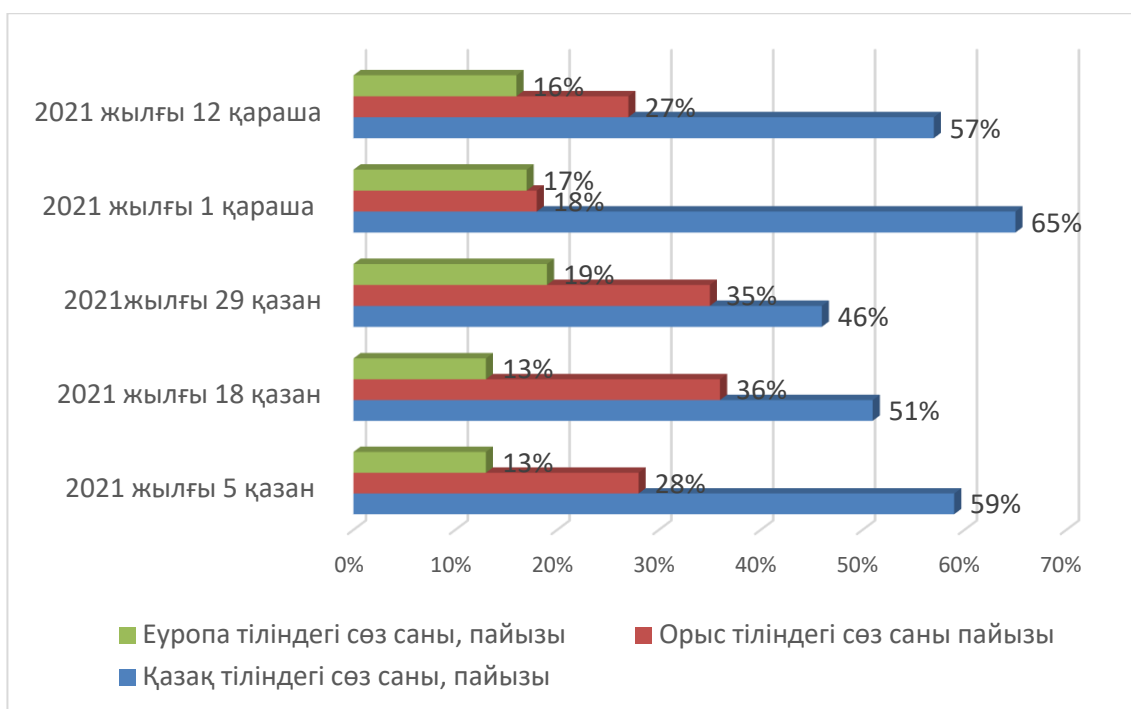
2021 жылғы 12 қарашада көрсетілген бағдарламаны әзірлеушілер кадр сыртында айтқан 211 сөздің 120-сы қазақ тіліне тән болса, 91-і орыс тілінен енген терминдерге қатысты болып отыр. Айта кетерлігі, бұл жерде орыс тіліндегі терминдер ретінде орыс тілі арқылы шет тілдерінен енген терминдер саны да қамтылды.

Жалпы алғанда, бес күнгі тікелей эфир кезіндегі жұмыс барысында жазылған стенограмма мәтінінде қазақ тілінде берілген сөз, сөз тіркесі 46-65% аралығында болса, орыс тілінен енген терминдер, шамамен, 35-54%-ды көрсетіп отыр (3-сурет).

Сурет 3 – Стенограмма мәтінінде кездесетін терминдердің пайыздық көрсеткіштері

Байқағанымыздай, мемлекеттік тілдің әлеуеті әлеуметтік-тұрмыстық деңгейде емес, керісінше, ақпараттық-техникалық салаларда да кең қолданыста екенін аңғаруға болады, жұмыс үдерісіндегі ұлттық терминология ықпалы күшейіп келеді. Диаграмма түрінде өрнектеп көрейік (4-сурет):

Сурет 4 – Стенограмма мәтінде кездесетін терминдердің пайыздық үлесінің кеңейтілген көрсеткіші

Тәжірибе жұмысының нәтижесі көрсеткендей, бірінші күнгі (2021 жылғы 5 қазан) жұмыс үдерісінде қазақ тіліндегі сөз 59%-ды құраса, орыс тіліндегі сөз саны 28%-дан аспаған, ал еуропа тіліндегі сөз саны 13%-ды көрсетіп отыр. Екінші күнгі (2021 жылғы 18 қазан) стенограмма жазбаның статистикасына сүйенсек, қазақ тіліндегі сөз 51%-ды көрсетсе, орыс тіліндегі сөз 36%-ға жеткен, ал еуропа тіліндегі сөз 13%-ға жуық. Үшінші күнгі (2021 жылғы 29 қазан) стенограмма есебі мынадай: қазақ тіліндегі сөз саны – 46%, орыс тіліндегі сөз саны – 35%, еуропа тіліндегі сөз саны – 19%. Төртінші күнгі (2021 жылғы 1 қараша) стенограмма мәтінде қазақ тіліндегі сөз 65% болса, орыс тіліндегі сөз – 18%, еуропа тіліндегі сөз саны 17%-ға жеткен. Бесінші күнгі (2021 жылғы 12 қараша) мәтінге талдау жасағанда, қазақ тіліндегі сөз саны – 57%, орыс тіліндегі сөз саны – 27%, еуропа тіліндегі сөз саны – 16%-ды құраған (Кесте 5.):

Кесте 5. Стенограмма мәтінде кездесетін терминдердің сандық және пайыздық көрсеткіштері

№	Стенограмма	Қазақ тіліндегі сөз саны, пайызы	Орыс тіліндегі сөз саны пайызы	Еуропа тіліндегі сөз саны, пайызы	Барлығы, пайызы
1	2021 жылғы 5 қазан	113 сөз 59%	53 сөз 28%	24 сөз 13%	190 сөз 100%
2	2021 жылғы 18 қазан	73 сөз 51%	52 сөз 36%	18 сөз 13%	143 сөз 100%
3	2021 жылғы 29 қазан	108 сөз 46%	82 сөз 35%	45 сөз 19%	235 сөз 100%
4	2021 жылғы 1 қараша	157 сөз 65%	43 сөз 18%	42 сөз 17%	242 сөз 100%

5	2021 жылғы 12 қараша	120 сөз 57%	56 сөз 27%	35 сөз 16%	211 сөз 100%
---	----------------------	----------------	---------------	---------------	-----------------

Түсінікті болу үшін айта кетейік, кестеде берілген қазақ тіліндегі, орыс тіліндегі және еуропа тіліндегі сөздерді топтастыру қағидаттарына, лингвистикалық теориясына тоқталып жатпаймыз, тек мысал түрінде ұсынамыз:

➤ **Қазақ тіліндегі сөз:** *бейнебаян, бейнематериал, жарнама, тыңдауыш* т.с.с.;

➤ **Орыс тіліндегі сөз:** *подводка, перебивка, шапка, наушник, подача* т.с.с.;

➤ **Еуропа тіліндегі сөз** (түпнұсқа бойынша қолданылатын және орыс тілі арқылы шет тілдерінен енген терминдер сөздер): *титр, команда, студия, камера, диафрагма, пипка, реквизит, кадр, анонс, панорама, кран, мотор* т.с.с.

Тәжірибе барысында аудиожазба мәтіндері бойынша жұмыс үдерісінде терминдердің қолданылу жиілігі анықталды. «Бағдарламаның атауы жазылатын графикалық қыстырма», яки бағдарламаның кіріспесі (басталуы) кәсіби мамандар арасында «шапка» деген атауға ие. «Шапка» сөзі 27 рет қолданылыпты. «Termincom.kz» электрондық базасында «шапка» сөзі «бас тақырып» деп берілген [11]. Ал жұмыс үдерісінде «шапка», «шапқы», «шәпкі», «телпек» түрінде белсенді қолданылады.

Ең жиі қолданылатын сөздердің бірі – «студия». Сөздікте берілген анықтаманы қысқартып берсек, «теледидар бағдарламаларының түсірілім жұмыстары ұйымдастырылатын арнаулы құрылғылармен жабдықталған орын» [12].

Жұмыс үдерісінде режиссер эфирге жауапты мамандарды жалпылай «студия» деп атау жиі кездеседі. Мәселен, «Студия, тыныштық!», «Студия, дайындаламыз!» т.с.с. Бес күнде «студия» сөзі 25 рет айтылған. Аталмыш сөздің аудармасына қатысты ешқандай ұсыныс-пікір жоқ. Қай тілде болмасын, «студия» деп айту әбден орныққан.

Мәтіндегі сөздердің жиілігін анықтағанда, «кран» сөзі рет айтылғаны белгілі болды. «Кран дегеніміз – камераға тік және көлденең жазықтықта қозғалыс беру арқылы кинофильм немесе телебағдарлама бейнесінің мәнерлілігін арттыратын арнаулы құрылғы» [12].

Нақтырақ айтсақ, тележобаларда, түрлі түсірілімдерде төбеде қалықтап, жоғары-төмен қозғалып, экранға әсерлілік беретін кәдімгі құрылыс жүк кранына ұқсайтын камера түрі. Жиілігі жоғары сөздердің қатарында болу себебі тікелей эфир кезінде режиссер мен оператор жұмысының тандеміне байланысты болса керек. Сөздікте берілгендей, «студия краны, оператор краны» деп жиі айтыла бермейді, көп жағдайда осы бір камера техникасы да, оператор да «кран» аталып кеткен.

Дыбыс – телевизия үшін бейнеден кейінгі ең маңызды элементтердің бірі. Мәтіннен бұрын бейнеге, сосын дыбысқа айрықша көңіл бөлінеді. Өйткені көрермен көзбен «қарсы алып», құлақпен «шығарып салады».

Әсіресе дыбыстың «күдіретін» тікелей эфир кезінде дыбыс режиссері ғана шынайы түсіне алады. Егер тікелей эфирді «мылтықсыз майдан» десек, бір ғана дыбыс эфирдің өзі, көзі, сөзі бола алады. Сондықтан болса керек, жиілігі басым сөздің қатарында тұр, 23 рет қолданылған. Зерттеу нәтижесіне сүйенсек, жұмыс үдерісінде «дыбыс» сөзіне қарағанда, «звук» сөзі ең көп қолданылады.

Тәжірибе барысында тележурналистика саласы мамандарын жұмыс үдерісінде қолданған барлық сөздерді талдау мақаланың көлеміне байланысты мүмкін болмады. Төмендегі кестеде ең жиі кездесетін 30 сөз кему реті бойынша таңдалып алынды, олардың анықтамасы берілді, «Termincom.kz» электрондық базасында бекітілген нұсқасы көрсетілді, жұмыс үдерісінде қолдану үлгілері мен жиілігі ұсынылып отыр (Кесте 6.):

Кесте 6. Стенограмма мәтіндеріндегі сөздердің қолданылу жиілігінің көрсеткіштері

№	Сөз	Анықтамасы	Сөздікте берілуі	Жұмыс үдерісінде қолданылуы	Жиілігі
1	Шапка	Бағдарлама атауы жазылған графикалық қыстырма	Бас тақырып	Шапка/шәпкі/телпек	27
2	Студия	Теледидар бағдарламаларының түсірілім жұмыстары ұйымдастырылатын арнаулы құрылғылармен жабдықталған орын	Студия	Студия	25
3	Кран	Камераға тік және көлденең жазықтықта қозғалыс беру арқылы кинофильм немесе телебағдарлама бейнесінің мәнерлілігін арттыратын арнаулы құрылғы	Студия немесе оператор краны	Кран	24
4	Дыбыс	Қатты, сұйық немесе газ тәрізді ортада механикалық тербелістердің серпімді толқындары түрінде таралтын физикалық құбылыс (шу, үн, дауыс)	Дыбыс	Звук	23
5	Камера	Телевизиялық бейнежазуға арналған, <u>кассеталық бейнемагнитофонмен</u> біріктірілген, шағын әрі тасымалдауға ыңғайлы электрондық <u>аспап</u>	Телекамера	Камера/көмөр	22
6	Жарнама	Белгілі бір зат пен құбылысты, іс-әрекет пен қызметті елге таныту, насихаттау, оларға деген сұранысты күшейту мақсатын көздейтін хабарлама жиынтығы	Тележарнама	Реклама	21
7	Хронометраж	Бейнематериалдың (аудиожазбаның) немесе аяқталған журналистік жұмыстың ұзақтығы.	Уақытөлшем, Ұзақтық	Хроно/уақыт	20
8	План	Кескін масштабы, кадр сипаттамасы	Көрініс	План	19
9	Бейнебаян	Әннің мазмұнын аша түсетін түсірілім	Бейнебаян	Клип	18
10	Тақырып	Баяндалатын оқиға мен ойдың түйіні	Тақырып	Тема	17
11	Подводка	Бейнесюжетке кіріспе, бағдарлама жүргізушісінің ақпараты	Елеңдетпе	Подводкі	15
12	Титр	Телебағдарламадағы ақпараттық жазу	Титр	Титр	14
13	Сценарий	Тележобаның композициясы, кіріспеден бастап, бағдарламаның соңына дейін белгілі бір тізбекпен жазылған жүргізушінің мәтіні	Сценарий	Сценарий	13

14	Пипка	Экранда берілетін көрнекі материалдар жиынтығы	Берілмеген	Пипкі	12
15	Кадр	Телевизиялық толық кескін. Ол жарты кадр деп аталатын, толық емес екі кескіннен тұрады	Кадр (көрініс)	Кадр	11
16	Анонс	Бағдарламада көрсетуге жоспарланған материалдар туралы қысқаша хабарлама	Андатпа	Анонс	10
17	Мотор!	Тележоба түсірілімі барысындағы режиссер бұйрығы	Мотор!	Мотор!	9
18	Плашка	Титрдің мәтіні жазылатын жолақ	Титржолақ	Плашкі	8
19	Диа-фрагма	Камераға түсетін жарық мөлшерін басқаратын линзадағы реттелетін саңылау	Объектив диафрагмасы	Диафрагма	7
20	Наушник	Тыңдауға арналған құлақ құрылғысы	Тыңдауыш/ құлаққап	Наушник	6
21	Подача	Материалдарды беру үлгісі, ақпараттық жеткізу әдісі	Беру	Подача	5
22	Общий план	Толық көлемдегі объект көрінісі	Жалпы көрініс	Общяк, Общий план	4
23	Представл яшка	Тележобаға қатысушының таныстырылым сюжеті	Таныстырылы м	Представля шкі	3
24	Реквизит	Телевизиялық қойылымдарға арналған шынайы немесе бутафор бұйымдардың жиынтығы.	Деректеме, сахналау мүліктері	Реквизит	3
25	Пере-бивка	Тұтас көріністі жеткізу үшін алдыңғы және кейінгі кадрларда жоқ объектілер немесе бөлшектерді бөліп көрсету кадр типі	Қосымша, өту, қию	Перебивкі	3
26	Панорама	Нысанды тұтас, толық көлемде бір мезетте көрсетуге мүмкіндік беретін көрініс	Кең көлемді көрініс	Панорама, Панорам	3
27	Отводка	Бейнематериалдан кейін берілген тележүргізушінің сөзі, кадр сыртындағы түсініктеме немесе Бағдарламаның басқа фрагменті.	Шегініс	Отводкі	2
28	Ушка	Сценарий авторы немесе эфир редакторы қажетті ақпаратты бағдарламаның жетекшісіне жеткізетін тыңдауыш	Тыңдауыш, құлаққап	Құлақ, ушкі	2
29	Наезд	Қозғалмайтын камера арқылы қашықтық нүктесін объективте үлкейту арқылы көріністерді жинақтау	Камерамен «келіп түсу»	Найез	2
30	Отъезд	Қозғалмайтын камера арқылы қашықтық нүктесін объективте азайту арқылы планды кішірейту	Камера шегінісі	Атез	2

Телевизиялық журналистика саласының терминологиялық қорының әлеуетін оның сапалық көрсеткіші тұрғысынан анықтау барысында мынадай нәтижелер алынды:

- жұмыс үдерісінде қолданылған қазақ сөздерінің саны анықталды;
- жұмыс барысында қолданылған орыс тілінен енген терминдер саны көрсетілді;
- жұмыс кезінде айтылған терминдер жөнінде талдау жасалды;
- жұмыс үдерісіндегі сала мамандарының сөйлеу кезінде айтылған терминдер бірнеше топқа жіктелді (орыс тілінен енген; еуропа

тілінен орыс тілі арқылы енген; гибрид терминдер; орыс терминдерінің қазақ тілі заңдылығы бойынша жасалған терминдер және т.б.);

- салалық сөздіктердің қазақша-орысша және орысша-қазақша нұсқасында қамтылған телевизиялық журналистика терминдерінің сандық көрсеткіші сәйкес келмеуінің себептері анықталды;

- салалық сөздіктерде бекітілген термин нұсқаларының жұмыс үдерісінде қолданылмайтындығы анықталды.

Қорытынды

Телевизиялық журналистика мамандарының жұмысы барысындағы сөйлеу тіліне аудиожазба форматында жасалған зерттеу нәтижесінің статистикалық талдауына сүйенсек, салалық сөздіктердің қазақша-орысша және орысша-қазақша нұсқасында қамтылған тележурналистика терминдердің сандық көрсеткіші көп жағдайда сәйкес келмейтіндігі анықталды. Жаһандану кезеңінде ақпараттық-инновациялық техникалық өзгерістер мен ғылыми жаңалықтардан туындаған жаңа сөз, салалық ұғымдар мен тілдік бірліктер еуропалық тілдің түпкі нұсқасынан гөрі, ең алдымен, орыс тілінің ықпалымен сол тілдің заңдылықтары арқылы жұмыс тіліне айналатыны байқалады.

Салалық сөздіктердің қазақша-орысша және орысша-қазақша нұсқасында қамтылған телевизиялық журналистика терминдерінің сандық көрсеткіші сәйкес келмеуіне төмендегідей жағдайлар әсер етіп отыр деп ойлаймыз:

- ❖ орыс тіліндегі терминнің қазақ тілінде екі немесе одан да көп баламасының болуы;

- ❖ қазақ тіліндегі белгілі бір терминнің орыс тіліндегі нұсқасымен жарыспалы қолданылуы;

- ❖ шет тілінен енген терминдердің сала бойынша қазақ тілінде түрліше берілуі.

Зерттеу нәтижесі бойынша жұмыс үдерісінде қолданылған сала мамандарының сөйлеу барысындағы терминдерін былай топтастыруға болады:

- орыс тіліне еуропа тілдерінен еніп, орыс тілінің заңдылығына сай қолданылған терминдер: *титр, кран, студия, камера, сценарий, диафрагма, кадр, анонс, мотор, реквизит, панорама* және т.б.;

- орыс тілінен еніп, орыс тілінің заңдылығына сай қолданылған терминдер: *шапка, наезд, отъезд, подача, наушник, план, ушка, отводка, подводка* және т.б.;

- орыс тілінен еніп, қазақ тілінің заңдылығына сай қолданылған терминдер: *шәпкі, пипкі, плашкі, перебивкі, ушкі* және т.б.;

- орыс тілінің сөздері, қазақ тіліндегі баламасы болғанымен, екі тілдегі нұсқасы жарыса қолданылып жүрген терминдер: *звук – дыбыс, подводка – кіріспе, отводка – шегініс, клип – бейнебаян, реклама – жарнама, тема – тақырып* және т.б.;

➤ *гибрид терминдер: бейнематериал, бейнесюжет, видеобайланыс, бейнекамера, лайвтүсірілім, бейнеинженер және т.б.*

ӘДЕБИЕТ

- [1] Баймолда М., Ахмет Р. Жаңа медиа терминдерін қазақшалау мәселесі // Отандық және шетелдік кітаптану, кітап шығару, кітап тарату істерінің теориясы мен тәжірибелері: мәселелері, ізденістері мен шешімдері: ғыл.-тәжірибелік конф. материалдары (7-8 желтоқсан 2012 ж.). – Алматы, 2013. – 30 б.
- [2] Әбдірәсілов Е. Қазақ тіліндегі техникалық терминдердің жасалымы // Терминологиялық хабаршы. – 2014. – № 1. – 38-42 бб.
- [3] Құрманбайұлы Ш. Терминологияны қалыптастырудағы қазақ баспасөзінің орны // Ана тілі. – 2003. – №45/№46. – 6 б.
- [4] Құрманбайұлы Ш. Қазақ терминологиясы: зерттеулер, оқулық, сөздік, библиография. – Алматы, 2014. – 928 б.
- [5] Жонкешов Б. Латын әліпбиіне көшу – уақыт талабы // JAS Qazaq. – 2018. – №41 (717). – 5 б.
- [6] Aritayi L. M. The Analysis of English loan words used by information and technology writers in thesis abstracts // jsh Jurnal Sosial Humaniora. – 2014. – Vol. 7, №1. – p. 252.
- [7] Durkin P. Borrowed Words: A History of Loanwords in English. // International Journal of Lexicography. – 2014. – Vol. 27, №4. – p. 457-466.
- [8] Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – Москва, 1984. – С.400.
- [9] Исхан Б. Халықаралық терминдерді қазақшалаудың оңтайлы да оңай жолы // Терминологиялық хабаршы. – 2014. – №1(47). – 42-54 бб.
- [10] Липилина О. Англицизмы или русские слова, заимствованные из английского / Study.ru информационно-образовательный портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.study.ru/article/lexicology/anglicizmy-ili-zaimstvovaniya>. – (дата обращения 20.1.2022).
- [11] «Termincom.kz» электрондық базасы [Электронный ресурс]. – Қолжетімділік тәртібі: <https://termincom.kz>. – (дата обращения 20.2.2022).
- [12] Онлайн-словарь телевизионной журналистики /Proland сайты [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://proland.ru/terms/>. – (дата обращения 15.2.2022).

REFERENCES

- [1] Baımolda M., Ahmet R. Jańa media terminderin qazaqshalaý máselesi (The problem of adopting new media terms) .Otandyq jáne sheteldik kitaptaný, kitap shyǵarý, kitap taratý isteriniń teoriasy men tájiribeleri: máseleleri, izdenisteri men sheshimderi: ǵyl.-tájiribelik konf.materialdary. Almaty, 2013. 30 p. [in Kaz.]
- [2] Ábdirásilov E. Qazaq tilindegi tehnikalyq terminderdiń jasalymy (Development of technical terms in the Kazakh language) .Terminologialyq habarshy. 2014. # 1. 38-42 pp. [in Kaz.]
- [3] Qurmanbauly Sh. Terminologiany qalyptastyrydaǵy qazaq baspasóziniń orny (The place of the Kazakh Press in the formation of terminology) . Ana tili. 2003. # 45 / # 46. 6 p. [in Kaz.]
- [4] Qurmanbauly Sh. Qazaq terminologiasy: zertteýler, oqýlyq, sózdik, bibliografia (Kazakh terminology: research, textbook, dictionary, bibliography). Almaty, 2014. 928 p. [in Kaz.]
- [5] Jonkeshov B. Latyn álipbiine kóshý – ýaqyt talaby (The transition to the Latin alphabet is a time requirement) . JAS QAZAQ. 2018. #41 (717). 5 p. [in Kaz.]
- [6] Aritayi L. M. The Analysis of English loan words used by information and technology writers in thesis abstracts . jsh Jurnal Sosial Humaniora. 2014. Vol. 7, # 1. p. 252.
- [7] Durkin P. Borrowed Words: A History of Loanwords in English. International Journal of Lexicography. 2014. Vol. 27, #4. pp. 457-466.

[8] Gumbol'td V. Izbrannye trudy po yazykoznanii (Selected works on linguistics). Moskva, 1984. P. 400.[in Rus.]

[9] Ishan B. Halyqaralyq terminderdi qazaqshalaýdyń óntaily da ónai joly (The best and easiest way to translate international terms) .Terminologialyq habarshy. 2014. # 1 (47). 42-54 pp. [in Kaz.]

[10] Lipilina O. Anglitsizmy ili russkie slova, zaimstvovannye iz angliiskogo (Anglicisms or Russian words borrowed from English). Rezhim dostupa: URL:<https://www.study.ru/article/lexicology/anglicizmy-ili-zaimstvovaniya/> – (data obrashcheniya 20.1.2022) [in Rus.]

[11] Termincom.kz elektrondyq bazasy (Kazakhstan), 2022 (Electronic database Termincom.kz) Rezhim dostupa: URL:<https://termincom.kz/> – (data obrashcheniya 20.2.2022) [in Kaz.]

[12] Onlain-slovar' televizionnoi zhurnalistiki (Russia). 2022 (Online dictionary of television journalism), Rezhim dostupa: URL:<https://proland.ru/terms/> – (data obrashcheniya 15.2.2022) [in Rus.]

ПРИМЕНЕНИЕ ТЕРМИНОВ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКИ: СТАТИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ВЫВОДЫ

Мамбетова М.К.¹, *Таубалдиев М.Е.², Құлманов С.³

¹кандидат филологических наук, и.о. доцента Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан,

*²докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан,

³руководитель Центра терминологии Института языкознания имени А.Байтурсынулы, к.ф.н, доцент, Алматы, Казахстан

¹e-mail: mmanshuk@gmail.com

*²e-mail: meirambekt@gmail.com

³e-mail: k.k.sarsen@mail.ru

Аннотация. В статье представлены результаты опыта, проведенного специалистами отечественной тележурналистики в процессе работы с целью определения уровня использования разговорной речи, заимствованных из иностранного языка терминов и национальных терминов.

На основе аудиозаписи выступлений творческих работников утренней программы, транслируемой на одном из республиканских каналов, проводится количественный и качественный анализ текстов стенограмм. В ходе практики предпочтение отдается исключительно профессиональным мнениям работников телепроекта, выступлениям, употреблению слов, приказам-заданиям, вопросам, связанным с научно-исследовательской работой. В ходе исследования проведен анализ профессиональных слов, словосочетаний, терминов, используемых специалистами отрасли в речи, представлены показатели использования терминов тележурналистики на русском, европейском и казахском языках, сформулированы лингвистические выводы. В результате анализа количественного показателя текста стенограммы, составленного на основе выступления профессионалов во время прямого эфира, получены статистические данные.

В период глобализации проведен качественный анализ использования в рабочем процессе новых слов, отраслевых понятий и языковых единиц, вызванных информационно-инновационными техническими изменениями и научными открытиями. Также в статье дана частота использования терминов на основе текстов аудиозаписей. Анализируется, что язык СМИ является ведущей силой, формирующей национальную идеологию, дается обзор мнений отечественных и зарубежных ученых, опубликованных в разные годы. В статье рассмотрен уровень потенциала применения государственного языка в процессе работы

специалистов отрасли, затронуты актуальные вопросы терминологического дела, даны выводы, рекомендации в зависимости от результатов исследования. В статье использованы метод наблюдения, метод описания, метод систематизации, лексико-семантическая группировка, методы лингвостатистического и структурного анализа.

Лингвистический анализ и выводы, сделанные в связи с результатами, полученными в рамках практики, имеют большое теоретическое и практическое значение для национальной терминологической отрасли. Результаты исследования могут быть использованы в качестве информационной, научной основы предстоящей работы по созданию телевизионного словаря.

Ключевые слова: терминология, тележурналистика, эксперимент, прямая трансляция, СМИ, практика, термин, терминология, лингвистика, статистика.

APPLICATION OF TV JOURNALISM TERMS: STATISTICAL ANALYSIS AND CONCLUSIONS

Mambetova M.K.¹, *Taubaldiyev M.Ye.², Kulmanov S.³

¹Candidate of philological sciences of Al-Farabi Kazakh National University, acting docent, Almaty, Kazakhstan,

*²doctoral student of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

³candidate of philological sciences, Head of the Center of Terminology, A. Baitursynuly Institute of Linguistics Almaty, Kazakhstan

¹e-mail: mmanshuk@gmail.com

*²e-mail: meirambekt@gmail.com

³e-mail: k.k.sarsen@mail.ru

Abstract. The article presents the results of the experience carried out by specialists of domestic television journalism in the process of work in order to determine the level of use of colloquial speech, terms borrowed from a foreign language and national terms. Based on audio recordings of performances by creative workers morning program broadcast on one of the republican channels, a quantitative and qualitative analysis of the texts of the transcripts is carried out. In the course of practice, preference is given exclusively to professional opinions of TV project workers, speeches, use of words, orders, tasks, issues related to research work. In the course of the study, an analysis of professional words, phrases, terms used by industry specialists in speech will be carried out, indicators of the use of television journalism terms in Russian, European and Kazakh languages will be presented, linguistic conclusions will be formulated. As a result of the analysis of the quantitative indicator of the text of the transcript, compiled on the basis of the speech of professionals during the live broadcast, statistical data were obtained.

During the period of globalization, a qualitative analysis of the use of new words, industry concepts and language units in the workflow, caused by information-innovative technical changes and scientific discoveries, was carried out. The article also gives the frequency of using terms based on the texts of audio recordings. It is analyzed that the language of the media is the leading force that forms the national ideology, a review of the opinions of domestic and foreign scientists published in different years is given. In the course of the article, the level of the potential for the use of the state language in the process of work of industry specialists will be considered, topical issues of terminology will be touched upon, conclusions and recommendations will be given depending on the results of the study. The article uses the method of observation, the method of description, the method of systematization, lexico-semantic grouping, methods of linguostatistical and structural analysis. Linguistic analysis and conclusions drawn in connection with the results obtained in the framework of practice are of great theoretical and practical importance for the

national terminology industry. The results of the study can be used as an informational, scientific basis for the upcoming work on the creation of a television dictionary.

Keywords: terminology, TV journalism, experiment, live broadcast, media, practice, term, terminology, linguistics, statistics.

Статья поступила 25.03.2022